

על האגדה

דברי חכמים והוגים

הדברים שנכתבו במרוצת הדורות על האגדה לא ייספרו מרוב. רבים מהדברים משקפים את יחסם האישי של הוגים וחכמים לאגדה כמו גם את המקובל בדורם ובסביבתם. יש החוזרים על דברי קודמיהם בנידון ויש המגלים מקוריות וחדשנות. לו באנו להציג את דברי כולם לא היינו יכולים, אפילו יאם יהיו כל הימים דיו, והאגמים קולמוסין, ושמים וארץ יריעות, וכל בני אדם לבלרין. על כן, הובאו כאן רק קטעים מפורסמים המציגים באור בהיר ועמוק את השקפותיהם המיוחדות של יוצריהם על האגדה, ואיך זיל גמור.

1. רבי יהודה הלוי – על האגדות לסוגיהן

אשר ליהגדותי, יש מהן המשמשות הצעות והקדמות לדעה שהיו מבקשים לחזק ולאשרה. כך, למשל, אמרו (במדרש שהובא בהגדה של פסח שבמחזור ויטרי). כשירד ריבון העולמים למצרים – כדי לחזק את האמונה כי יציאת מצרים באה באמת בכוונה מאת האלוה ית', – לא במקרה ולא באמצעות תחבולה מעין תחבולות אנוש, או באמצעותם של רוחות הכוכבים, של המלאכים או של השדים, או באמצעות כל מה שיעלה בלבו של חושב, אלא בדבר האלוה לבדו. ואין מימרתם זאת כי אם על דרך מה שהם אומרים פעם בפעם: 'כביכול', – מימרה שהוראתה היא: אילו היה הדבר אפשרי כי יהיה כך וכך, כי אז היה כך, – ואף גם זאת: מימרה זו אינה ביתלמודי, כי אם ביסידורים אחדים (במחזור ויטרי), – אך בכל מקום שתמצא כמותה, זה משמעה בקרוב. ומעין זה אמר מיכיהו לאחאב (מלכים-א' כ"ב 19). "ראיתי את ה' יושב על כסאו וגוי, ויאמר ה'; מי יפתה את אחאב ויעל וגוי, ויצא הרוח וגוי", עד סוף כל המאמר שם, – ועל צד האמת לא היה שם דבר למעלה ממה שהביע במאמרו (מלכים-א' כ"ב 23): "הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל נביאין אלהי", – ושאר הדברים שם אינם כי אם הקדמה ומבוא מליצי שלא באו אלא לחזק אמיתות הדברים ההם.

ויש שההגדות מספרות על ראיית רוחניים במראָה, – ואין זה פלא שחסידיים כאלה יראו, בכוח פרישותם הגדולה וזיכוכ דעותם, צורות כאלה, מהן מדומות, ומהן שיש להן אמיתות מציאות גם מחוץ למחשבה, כאשר ראו אותן הינביאים (להלן ד' ג'). ודומה לזאת שמיעת יבת קול, שלא פסקה מהם ביבית שני (סנהדרין י"א

אז), והיא מדרגה למטה מן היחזון והדיבור האלוהי. ואל תרחיק מאמרו של ר' ישמעאל (ברכות ג' ולפנינו: ר' יוסי): "שמעתי בת קול שמנהמת כיונה", ומאמרים דומים לזה, כי ממראות משה ואלהיו ע"ה נתברר כי דבר זה אפשרי; אם יש אפוא קבלה נאמנה על הדומה לזה יש להאמין בה. [אשר למאמר "אוי לי שהרחבתי את ביתי" (ברכות ג' א') יש לפרשו בדרך שמפרשים "וינחם ה'... ויתעצב אל לבו" (בראשית ו 6)].
ויש שההגדות הן משלים שנישאו על סודות החכמות שאסור לגלותם, הואיל ולהמון אין בהם משום תועלת ולא נמסרו כי אם ליחידים שיחקרו וידרשו בהם, אולי ימצאו בתוכם אדם הראוי להם בדור או באחד הדורות.

אמנם יש הגדות הנראות כנטולות שחר, אך אחרי עיון כלשהו יתברר ענין; כך, למשל, מאמר החכמים (פסחים נ"ד א'; נדרים ל"ט ב'; בראשית רבה א' ה'; השוה: פרקי רבי אליעזר פ"ב). "שבעה דברים נבראו קודם לעולם: גן עדן ותורה, וצדיקים, וישראל, וכסא הכבוד, וירושלם, ומשיח בן דוד", דומה למאמר החכם "תחלת המחשבה – סוף המעשה" (עין יצור המור' לפרשת ויחי. ומכאן בא החרוז: סוף מעשה במחשבה תחילה בשיר 'לכה דודי' של ר' שלמה אלקבץ הלוי): כל כוונת החכמה האלוהית בבריאת העולם היתה ה'תורה', שהיא עצם החכמה, ונושאה הם הצדיקים, שרק בתוכם שוכן "כסא הכבוד"; וצדיקים על צד האמת לא ימצאו כי אם בקרב אנשי הסגולה, והם 'ישראל'; ולא להא לאוי רק המיוחד במקומות, והוא ירושלם; ואותם לא ינהיג כי אם הנעלה בבני אדם, הוא משיח בן דוד; אך תקות כל בני אדם ודרכם היא לאגן עדן, ולכן יצוירו כל אלה כברואים בכוח קודם לעולם. דומה לזה מאמר חז"ל (משנה, אבות פ"ה מ"ו): "עשרה דברים נבראו בין השמשות: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון וגוי, מאמר: הנראה אף הוא, לפי פשוטו, כנמנע, אך הוא מעיד על ההסכמה בין התורה לבין חכמת הטבע, – כי חכמת הטבע מאמינה בנוהג, והתורה מעידה על שינוי מנהג זה, וההתאמה ביניהן היא בזה שגם שינוי הנוהג מקורם בטבע, כי כך הותנה עליהם ברצון הקדמון וכך הוסכם עליהם 'מששת ימי בראשית' (בראשית רבה פ"ה ד'; שמות רבה כ"א ו'; ועין: מכילתא דר' שמעון בר יוחאי פרשת בשלח לפסוק י"ד ר"ז; השווה מורה נבוכים ב' ל"ט; עין זוהר 'בשלח' דף נ"ח א' ויקהל דף קצ"ח ב').

ולא אחד ממך, מלך כוזר, כי יש ב'תלמוד' מאמרים שאיני יכול לבארם לך ביאור מספיק, ואף לא אוכל להראותך באיזה קשר הם עומדים עם הענין שהם דנים בו. מאמרים אלה הוכנסו אל ה'תלמוד' על ידי התלמידים אשר השתדלו לשמור על הכלל שהיה בידם: "אפלו שיחת חכמים צריכה תלמוד" (עבודה זרה י"ט ב'). ולפנינו שיחת חולין של תלמידי חכמים! ומאוד היו נזהרים לא לאמר דבר שלא שמעו מרבותם והשתדלו לאמר כל מה שמעו מפי רבותם, ומה שמעו מרבותם זהירים היו לאומרו בלשונם ממש, אפילו לא הבינו משמעו, ואז היו אומרים: "כך שמענו וקיבלנו, – ויתכן כי לרב היו בזה כוונות שנעלמו מתלמידינו", – וכך הגיע מאמר זה אלינו, והננו מזלזלים בו, מפני שאיננו יודעים כוונתו. אולם כל זה רק בדברים שאינם נוגעים לאיסור והתר. אל נשים אפוא לב למאמרים אלה, וחיבורנו לא יגרע מערכו אם נסתפק באופנים שהזכרנו.

(ספר הכוזרי, מאמר שלישי, ע"ג. ע"פ מהדורת אבן שמואל הוצאת דביר תשל"ג עמ' קמ"ח-קנ.)

2. הרמב"ם – על היחס לחלק מן האגדות

ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך במדרשות האמורים בעניינים אלו וכיוצא בהם ולא ישימם עיקר – שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה. וכן לא יחשב הקצין. אמרו חכמים: תיפת רוחם של מחשבי הקצין. אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר, כמו שבארנו.
(שופטים, הלכות מלכים פ"ב ה"ב. ע"פ מהדורת ש.ח. רובינשטיין הוצאת מוסד הרב קוק, תשכ"ג, עמ' תיח-תיט.)

...ואם אבאר מה שצריך לבאר הנה לא יתאים הדבר להמון בני אדם, והרי אין כוונתנו אלא לבאר ענייני הדרשות ופשוטי הנבואה להמון. וראיתי עוד שאותם הדרשות כאשר רואה אותן הסכל מציבור הרבנים לא יקשה לו מהם מאומה, כי אין הסכל הפתי הריק מידיעת טבע המציאות מרחיק את הנמנעות. וכאשר יראה אותן שלם מעולה לא יימלט מאחד משני דברים או שיפרשם כפשוטם ותהיה לו מחשבה רעה על האומר ויחשבה לסכל, ואין בכך הרס ליסודות האמונה, או שיחשוב שיש להן סוד הרי זה ניצול ודן את האומר לזכות בין שנתבאר לו סוד אותו הדבר או שלא נתבאר.
(מורה נבוכים פתיחה. ע"פ מהדורת י.ד. קאפח הוצאת מוסד הרב קוק, תשל"ב עמ' ח"ט-ט.)

והסיבה הששית עומק הסתירה ושאינה נראית אלא לאחר הקדמות מרובות וכל דבר שצריך גילוי הקדמות מרובות, הרי הוא יותר נעלם, וייעלם הדבר מן המחבר ויחשוב שאין סתירה בין שני הדברים הראשונים, וכאשר מעינים בכל דבר מהם ומצרפים לו הקדמה נכונה והוסקה המסקנה החיובית, וכך נעשה בכל מסקנה מצרפים אליה הקדמה נכונה ותוסף מן מסקנתה, יסתיים הדבר לאחר מספר הקשים אל הסתירה שבין שתי התוצאות הסופיות או הניגודים...

...והסבה השביעית הכרח הדברים בעניינים עמוקים מאוד שצריך להסתיר מקצת ענייניהם ולגלות מקצתן... אבל הסתירות המצויות ברוב ספרי המחברים והמפרשים זולת מי שהזכרנו הם לפי הסיבה הששית. וכך ימצא במדרשות ובהגדות סתירות גדולות כפי הסיבה הזו, ולפיכך אומרים אין מקשין בהגדה. ומצוי בהם גם סתירות כפי הסבה השביעית.

(רמב"ם, מורה נבוכים, הקדמה מהדורת י.ד. קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק תשל"ב עמ' יד-טו.)

3. הרב אברהם יצחק הכהן קוק – אחד ההלכה והאגדה

ההלכה והאגדה צריכות הן להתאחד זו עם זו. ההכרח המביא לעסוק בשתייהן יחד, מוכרח הוא להביא גם כן את ההתאחדות הרוחנית שלהן. מה שמרגיש העוסק בהלכה כשכנס באגדה, וכן להיפך, שהוא נכנס לעולם אחר, נוטל את החלק היותר גדול של ההפריה הרוחנית, הבאה מתוך מנוחת הנפש, שיסודה באחדות הפנימית.

הננו קוראים לסול מסלות כאלה בארחות הלימוד, שעל ידיהן ההלכה והאגדה תתחברנה חיבור עצמי.

הרעיון של קירוב עולמות רחוקים, זהו יסוד בנין העולם הרוחני ושכלולו, הוא כח

יסודי עובר כחוט השני בכל גילויי החיים, בכל פינותיהם, הוא צריך להתגלות תמיד בצורה יותר רחבה. התכונה האנליטית, אחרי שפועלת את פעולתה המנתחת כדי לברר כל מקצוע על פי הוגו, צריכה היא להניח מקום להתכונה הסינטטית, להופיע באור הנשמה המאחדת, שכל המדעים, כל המקצועות הרוחניים לגוניהם השונים, ייראו על ידה כאברים שונים בגוויה אחת מחוטבה ואיתנה, שנשמה אחת מחוטבה ואיתנה וחיה, רבת האונים, מאירה בה.

והתחלת צעדנו על ככר ההלכה והאגדה תגרור אחריה המון חיבורים והרמוניות לאין חקר. והעולמים השמימיים והעולמים הארציים, האנושיות הבשרית והאנושיות הרעיונית, עם כל העושר הצפון בכל אחד מהם, יתאחדו יחד לפעול זה על זה את הפעולה הרצויה לגודל ושכלול גמור.

ומתוך הדעה הזאת יופיע אור חדש על המקצוע המיוחד שאנו באים לשים בו את עינינו ולבנו בחקרי התורה, חיבור ההלכה והאגדה.

החיבור הזה אינו כי אם התגלות האחדות החבויה בהן מאז ומעולם. כל מי שלא טעם טעם הלכה לא טעם טעם תורה, וכל מי שלא טעם טעם אגדה לא טעם טעם יראת חטא. והתורה והיראה מוכרחות הן תמיד להתמזג. והעבודה הלימודית צריכה להתגלות, בתור צורה פועלת באופן מתודי על היסוד המאחד הלזה, שתוצאותיו כבירות מאד.

באמת יש בתוך האגדה תמיד תמצית הלכותית, וכמו כן בהלכה תוכן אגדי פנימי. על פי רוב מונח התוכן האגדי בצורתה האיכותית של ההלכה. והתוכן ההלכותי בתיאורה הכמותי של האגדה. ובלא חיפוש והרגשה מיוחדת מושפעים אנו בעת הלימוד ההלכותי מתכונתה האגדית המסותרת של ההלכה, ובלימוד האגדה, מקיצובה של ההלכה המעורב בתוכן האגדי.

אמנם אין כל אחד מרגיש בבליטה הגונה את הזרמים הללו, שהם מלאים מציאות תדירית כל אחד במקצע של חברו. ההתנכרות של אלה העולמות, שהם כל כך דבקים ומותאמים בעצמותם זה עם זה, מביאה לידי פירוד חולני בטבע העיון והרחבתו, ומצמצם הוא בעוגה צרה את שני החוגים יחד, בין החוג ההלכותי, ובין החוג האגדי.

חייבים אנו להבליט מאד את ההתודעות של אלה שני הכחות בצורה מתוקנת, שכל אחד יבסס יותר את תוכן חברו ויעזור ביותר לברר את פרטיו, ולהאיר אור יותר בהיר על תאוריו הכלליים, ועל עומק סברותיו והיקפן. ההלכה צריכה היא להתבסס מריח האגדה בשיעור מוטעם והגון, והאגדה צריכה גם היא להערך בתכנית של קצב, של משפטים קבועים והגיון מבורר ומוגדר, כתבניתה של ההלכה המאוששת, ועם זה יכפל כח שתייהן ורענותן.

הצורך שהביא את בעלי הפלפול בדורות שעברו, לנסות לפעמים לשלב את האגדה עם ההלכה, הוא באמת נובע מתביעה זו של אחדותם של אלה הכחות הפועלים כל כך יחד. ואנו שהננו כבר דרושים לקבץ כמה כשרונות וידיעות לברורם של תלמודנו, ושל כל ארחות חיינו, ובפרט שגם עצם הלימוד ההלכותי מוכרח הוא להיות מורכב מהרחבה של כמה שיטות, ושל ראשונים ושל אחרונים, שנתרבו במשך הדורות, וההתעמקות וההרחבה היא מוכרחת לנו ביותר, צריכים אנו כבר להתהלך בהרחבה גמורה גם ביחס לאיגודם של תוכני ההלכה והאגדה, שהם כוללים כבר כל השימושים ההגיוניים וההיסטוריים, המוסריים והאמוניים, ההרגשיים והנימוסיים. ועל כולם הופעה זכה,

ספוגה מטל החיים של כללות אור התורה, שהיא ראויה לבא כלוית הן על כל העוסק בתורה לשמה, לתן לו עדן מיוחד ואושר של שמחת תורה, מעודדת לב.

(אורות הקדוש, א' – חוכמת הקדוש. הוצאת מוסד הרב קוק, תשנ"ג עמ' כה–כז).

4. א.י. השל – בין הלכה לאגדה

על שני דברים התורה עומדת: על ההלכה ועל האגדה. עוד בתקופת התנאים הבדילו בין הלכה לאגדה וראו באגדה מקצוע גדול ומיוחד בתורה. אמנם קשה להגדירה כראוי, אבל המעלות והתכונות שמנו בה התנאים וגם האמוראים, מעידים על מהותה ואופייה המיוחד.

נאמרו דברים בשבח ההלכה שלא נאמרו בשבח האגדה, ונאמרו דברים בשבח האגדה שלא נאמרו בשבח ההלכה. "הלכות הן גופה של תורה" (ספרי האזינו ש"ז). "אין לך כל יום ויום שאין הקדוש ברוך הוא מחדש הלכה בבית דין של מעלה" (בראשית רבה פמ"ט ב). "פלס ומאזני משפט לה" (משלי ט"ז, יא) – "פלס" זה המקרא, "ומאזני משפט" אלו הדינים, "לה" אלו הלכות" (ילקוט שמעוני משלי תתקנד). רבי יוחנן בן דהבאי אומר: "האומר אין הלכה זאת נראית, אין לו חלק לעולם הבא" (אבות דרבי נתן, נוסח א' פנ"ז). כוח וגבורה בהלכה, הן וחסד באגדה. ההלכה – קולה בכוח, קולה שובר ארזים; האגדה – קול דממה דקה. ההלכה – כזרם מים כבירים, האגדה – רוח האלקים המרחפת על פני המים. ההלכה – כתריס בפני הפורענות הבאה על האדם שחכמתו מרובה ממעשיו; האגדה – מגדלתו ומרוממתו על כל המעשים. ההלכה – עול מצוות, האגדה – עול מלכות שמים. ההלכה – דין, האגדה – לפנים משורת הדין. ההלכה – רשות האדם, מטבעות של מעשים; האגדה – רשות המסתתר, מטבעות של מחשבה. בהלכה מדברים על דברים הנתונים במידה במשורה ובמשקל, באגדה – בדבר המסור ללב. "תנא דבי אליהו: לעולם ישם אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי"; ברם, בדברי אגדה אמרו, שהם מושכים את לבו של אדם כיון. ההלכות – מצרפות את הבריות, האגדות – "מקדשים שמו של הקדוש ברוך הוא בהן". "תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא". "דורשי רשומות אומרים: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם! למוד אגדה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו".

מונחי ההלכה מדוייקים, מונחי האגדה פיוטיים. ההלכה – תקועה במסורת, האגדה – פרי הלב (יכל אחד דרש מה שעלה על לבו). "אין אדם רואה אלא מהרהורי לבו", וקל לו לגלות פנים באגדה שלא כהלכה. ואולי משום כך נתחלקו הדעות. זה אומר: "רחמנא לבא בעי", ברם זה אומר: "לא תתורו אחרי לבבכם". ההלכה – קבע, האגדה – כוונה. זה אומר: "עשה תורתך קבע". ברם זה אומר: "אל תעש תפילתך קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום", והאגדה מעין תפלה היא. אין הברכה מצוייה לא בדבר השקול, ולא בדבר המדוד, אלא בדבר הסמוי מן העין. "אחר כוונת הלב הן הן הדברים", כיוון דעתך ובעי רחמי".

רבי יצחק בן פינחס דאגדתא (פסחים קי"ד א'), מאחרוני התנאים, אמר: "כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות אל טעם טעם של חכמה: כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו

מדרש לא טעם טעם של יראת חטא". התכוון כנראה למדרש האגדה. (אבות דרבי נתן, נוסח אי פכ"ט. לפי בנין יהושעי)

ההלכה מדברת על דרכי האדם ומידותיו; האגדה – על דרכי הקדוש ברוך הוא ומידותיו. ההלכה מצומצמת לדברים שהם ברשותו של האדם; האגדה מדברת על דברים שהם "מפלאות תמים דעים".

כאמור: ההלכה היא גופה של תורה, ולא נשתמרה תורת ישראל אלא בכוחה של ההלכה, בכוח מטבעות של מצוות ומעשים טובים; וכל השילה והפיט, ההגות והאמונה לא נתקיימו אלא בזכותה. דבוקה וצמודה האגדה בהלכה, אין לה קיום בלעדיתה. האגדה כשלחבת התלויה בגחלת ההלכה, והמפריד ביניהם מכבה את מאור היהדות הבווער בשלחבת. סיכומו של דבר: האומר, אין לי אלא אגדה, גם אגדה אין לו. (תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, צרכי האדם וצרכי המקום, ספר ראשון, תשכ"ב, מבוא עמ' 1-111)

5. ח.ג. ביאליק – האגדה בעולמו המיוחד של משורר והוגה ששורשיו נטועים בבית המדרש

כלום יש לשמוע מזה – כסברת רבים – שההלכה והאגדה הן שתי צרות זו לזו, דבר והפוכו?

האומרים כך מחליפים מקרה בעצם וצורה בחומר, ולמה הם דומים? למי שמחליט על הקרח והמים בנהר, שהם שני חומרים שונים. ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת, שני פנים של בריה אחת. היחס שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית ובין המלה. ההלכה – היא גבושה, תמציתה האחרונה והמוכרחת של האגדה; האגדה היא התוקה של ההלכה. קול המונה של תביעת הלב בשטף מרוצתה לנקודת שאיפתה – זוהי האגדה; מקום החניה, סיפק התביעה לפי שעה והשתקתה – זוהי ההלכה. החלום רץ ונמשך אל הפתרון, הרצון אל המעשה, המחשבה אל המלה, הפרח אל הפרי – והאגדה אל ההלכה.

(הלכה ואגדה, ח.ג. ביאליק – דברי ספרות הוצאת דביר, תשנ"ה עמ' עג).

גדולה אגדה – שמביאה לידי הלכה, וכל אגדה שאין עמה הלכה, אוננית היא, וסופה היא עצמה בטלה, וגם מבטלת כח המעשה של בעליה.

והאומר אין לי אלא אגדה – בודקין את אגדתו שמא פרח סרק הוא. למי הוא דומה? למי שאומר: קוטפני את הפרחים ואי-אפשי בפירות. סופו שלא יזכה עוד אפילו לפרחים; שאם אין פרי אין גרעין, ואם אין גרעין, פרח מניין?

האגדה – חציה מפפקים ובאים באויר מתוך נדנד, כאלו שנתזו מעל יתר מרושל בקשת; ההלכה – חציה נאמנים וקושטים על קו הישר באיתנם ובלי זיע, כפוקעים מתוך קשת מתוחה. זו נותנת אויר לנשימה, וזו לרגל עמידה, קרקע עולם. זו מכניסה את היסוד הנוזל והשטף, וזו – את היסוד המתקן ומקנים. אומה שאינה לומדה להיות תוכפת הלכה לאגדה, מוסרת עצמה לתעותועי-עולם ומסכנת בעצמה לשכוח את הדרך הישרה והיחידה שבין הרצון ובין המעשה ומן שאיפה אל ההגשמה. (שם, עמ' צא)

חטא חטאו כמה דורות וכתות בישראל לאגדה, שהפסיקו בינם ובינה את הקשר החיוני. המוני התמימים שבהם תפסו דבריה כפשוטם וראוה כראות עיקרי אמונה, והמוני

המתחכמים תפסו אף הם דבריה כפשוטם וחשבוה כהבלי שוא. אלא ואלה גסי דעת וטעם היו, על כן טחו עיניהם מראות את המאור השירי ואת ה"אמת מְשֻׁלִי" שבה. הם חדלו להבין את לשונה. (שם, עמ' צב)

יהדות שְׁלָה אגדה דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. שאיפה שבלב, רצון טוב, התעוררות הרוח, חבה פנימית – כל הדברים הללו יפים ומועילים כשיש בסופם עשיה, עשיה קשה כברזל, חובה אכזרית. (שם, עמ' צג)

על-פי מהותה אין האגדה חזיון ספרותי ארעי ועובר, אלא היא יצירה קלסית של רוח עמנו, יצירה, שיש לה פירות לשעתה וקרן קִמְת לדורות. בעיקרה ובכללה הרי היא אחד מן הגלויים הגדולים של רוח האומה ואישיה. כמה דורות ואישים שקעו בה, מדעת או שלא מדעת, את כח יצירתם המעולה ואת כל עושר רוחם; כמה דורות טפלו בבנינה ובשכולה עד שנעשתה לעולם מלא בפני עצמו, עולם נפלא ומיוחד עם חנו שלו ועם יפיו שלו, ויצירה כזו – אי-אפשר שלא יהא בה הרבה מן הנצחי והעולמי, שצריך להשאר קִנְס כמו שהוא, בצלמו ובדמותו, בתור יצירת מופת לדורות עולם. (לכינוסה של האגדה, שם עמ' סד)

מי שרצה, אפוא, להכיר את האומה הישראלית מן הצדדים האמורים, על-כרחו יילך אצל אגדה". מקצוע ספרותי זה גדול הוא בכמות ובאיכות, רב בפנים ורב הגונים, והוא חטיבה מיוחדת לעם ישראל, שבמשך כמה מאות שנים אחרי "חתום חזון" נתלבש בה רוח עמנו וכח יצירתו בדרך מיוחדת כל-כך ובאופן מקורי, שאין דוגמתו בדורות הבאים.

על-ידי האגדה אדם נכנס לבית חייה הגמורים של האומה הישראלית ומסתכל ב"לפני ולפנים" שלה. מכיר הוא את רבונה של האומה ומציץ בעולמה כמו שהוא, במנהגו ובצביונו שלו, באורו ובאורו המיוחד, כפי שהוא בנוי ומשוכלל בלב כל האומה, מקטניה ועד גדוליה. מפני שהאגדה בכללותה אינה נחלת יחידים, אלא היא יצירה משותפת של כל האומה והכל שותפים בבריאת עולמה. (לכינוסה של האגדה, שם, עמ' סה)

אל האגדה

בְּכֶם דְּפִי תְּלֻמוֹד, בְּכֶם עֲלִים בָּלִים,
אֲגָדוֹת נְחֻמְדוֹת וְקִדּוּמוֹת,
בִּימֵי חַיֵּי הַבְּלִי כִּי אֶהְיֶה נְכָאִים –
בְּכֶם נְפִשֵׁי תְּנַחוּמוֹת

בְּנִקִּיק סָלַע אֶפֶל וּבְמַחְשָׁד חוֹר עָפָר,
שֶׁם תִּחְיֶה, תִּשְׁגָּב תּוֹלַעָה –
וּבְסִתֵּר חֲבִיוֹנְכֶם מִתְגַּרֵּת עֲרִיצִים
תִּרְגִּיעַ שֶׁם נְפִשֵׁי הַנְּכָאָה.

וּבִאֲרָץ מֵאֲפֻלְיָה כִּי חֲשָׁד אֲלַכְהָ,
לִי תִפְתָּחוּ שְׁעָרֵי רְקִיעַ,
וּלְלַבִּי הַחֶלֶל מִבְּעַד לְעָרְפֶּל
אוֹר חֲדָשׁ, אוֹר עוֹלָם יִבְקִיעַ.

אֲזוֹ אֲשׁוּב מִרְדֵּף אֲחֵרֵי צִלְלֵי תַהוֹ,
וְצִלְכֶם, הַעֲלִים, אֲחֻמְדָּה;
שֶׁם אֲבָקָה וְאֲשֶׁקֶט וְשֶׁם גַּם-תְּנַחוּמוֹת
אֲנִיקָה מִשֵּׁד הָאֲגָדָה.

הֵה! שֶׁפֶל וּבְזוּי בְּגוּיִם נִתְתִּי,
גַּם לְבָכוֹת לֹא יִתְּנוּ בְרַמָּה;
לוא לְבָכוֹת דֵּי שִׁפְקֵי נִתְּנוּ – בְּכִיתִי
עַד-רוּחַ בְּקִרְבִי לֹא-קָמָה.

גַּם-לִי כְּנֹר הִנֵּה וּתְלִיתִיו עַל-עַרְבֵי
תִּפְחַל שֶׁשְׁמָה יִשְׁבְּתִי;
וְאֲבָד חֲרָפָה בְּכָה, וּבְנַחְלֵי דְמַעוֹת
הַכִּינוֹר מִזְדֵּי עֲנָבִיתִי.

הוֹי, כְּנֹר יִשְׁרוֹן, נְעִים זְמִירוֹת יִשְׁרָאֵל,
זֶה כְּנֹר לְדוֹד וְשִׁלְמָה;
בְּךָ רָאָה זֶה דוֹד, וְשִׁלְמָה בְּקֶדֶשׁ
בְּךָ חִזָּה שׁוֹלְמִית בְּחִלּוּמוֹ...

וּמֵאֲזוֹ וְעַד-עֲתָה אֵין מְלֶדֶד בִּישְׁרוֹן,
אֵין מְלֶדֶד – אֵין כְּנֹר וְנֶבֶל.
עוֹנְבֵי קוֹל בְּכִים, כְּנֹרֵי כִּינֹרָה
יִהְיֶה עַל אֲפִיקֵי בְּבֶל.

אֵד הִיוּ מְלַפְנִים בְּבֶבֶל גְּבוּרֵי
הַרוּחַ שֶׁנֶּגַע הִיטִיבוּ,
שֶׁיָּדְעוּ נֵיב כְּנֹר, הִמִּיתוּ וּבְכִיתוּ,
הַבִּינוּ בְּשִׁיר וְקִישִׁיבוּ;

שֶׁיָּדְעוּ לֵב עֵמֶס, מֵה-שָׁחוּ הַגִּידוּ,
הִגִּינוּ בְּגִיל וּבְרַעְעָה –
וְיִמְלִטוּ הַקּוֹלוֹת שֶׁבְּקִעוּ מִמִּיתֵי
כְּנֹרוֹ – וְתִהְיֶה הָאֲגָדָה!

וּמֵאֲזוֹ וְעַד-עֲתָה כִּי אֶהְיֶה נְכָאִים,
אֲגָדָה לְכְנֹר אֲקַחָה –
בָּה אֲבָד עֲנוֹת עַמִּי, בָּה אֲשִׁיר תְּנַחוּמוֹת –
אֲנֶנּוּ – וְתִהְיֶה לִי הַרְוָחָה.

אֲזוֹ רֹאשׁ אֲחֹז מֵה-שְׂגִיא, מֵה-כְּבִיר,
שִׂיא חֲסֵנוּ וְעֵז בְּשִׁחְקִים;
אֲבִינָה אֲחֵרִיתוֹ, כִּי עַם-זוֹ תּוֹלַעַת
עוֹד יִשָּׂר וְיִוָּכַל עֲנָקִים.

(כַּל כַּתְּבֵי ח.ג. בִּיאֲלִיק,
הַתְּצֵאת דְּבִיר, עַמִּי ה-ו)

המדרש כדרך להוראת עומק פשוטו של מקרא

גבריאל ח' כהן

רוב המורים לתנ"ך מתחילים את הוראת הפרשנות ברש"י ובני זמנו, וכמעט אינם נוקטים למקורותיו במדרש. בהרצאה זו ייעשה ניסיון להבהיר מהי החשיבות שיש לייחס להוראת מקרא עם מדרשי חז"ל – ומה הן הדרכים המתאימות לעשות כן בדרך משמעותית. אך לפני כן הערה מתודית: רש"י הוא הראשון המגדיר בצורה ברורה את ההבדל בין פשט ודרש בקבעו, שפשט בנוי על כללי הטקסט וההתחשבות בקוּן-טקסט (ההקשר)!. בימי חז"ל לא קיימת מודעות ברורה להבדל כזה בין פשט ודרש. הכלל 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו' איננו מתייחס לפשט לפי הגדרתו של רש"י, והפירושים התלמודיים המובאים בעקבות הדרשה הלימודית "פשטיה דקרא במאי כתיב" אינם עונים להגדרת רש"י לפשוטו של מקרא.² המשמעות המדויקת של המונח "פשט" בימי האמוראים עדיין שנויה במחלוקת, אך אין ספק שהיא רחבה בהרבה מזו של רש"י.³

ועוד: הפשט 'פשוט' – דהיינו פירושי מלים ועניינים – כפי שהנו יסוד כל פירוש לתנ"ך בימינו כמעט ולא קיים בפרשנות המדרש, כי בימים ההם קראו בבית הכנסת יחד עם התורה גם את התרגום – וכך הבינו תמיד את משמעותם הראשונית של הכתובים.⁴

1. ראה למשל דברי רש"י לישעי' כו, יא "ראיתי מדרשי אגדה רבים למקראות של פרשה זו עליינה ותחתונה ואינם מיושבים או על דקדוק הלשון או על סדר המקראות והוצרכתי לבאר אותה אל אופני סדרה". רוב הפרשנים המודרניים הולכים בהגדרת הפשט בעקבותיו של רש"י, כך למשל סגל בספרו "פרשנות המקרא", המדבר אף הוא על הפשט המפרש לפי "פירוש המלים והמשך העניין".
2. הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" נזכר בתלמוד שלש פעמים ומסתבר שלא היה כל כך נפוץ ומקובל (שבת סג, ע"א; יבמות יא, ע"ב; כר, ע"א) בקשר ל"פשטיה דקרא" השווה למשל קידושין פ, עב וחולין ו, ע"א וקל"ג, ע"א.
3. לאחרונה עסק בנושא זה D. Weiss – Halivai, 'Peshat and Derash', Oxford 1991. במסגרת הצעתו למשמעות ה"פשט" בספרות התלמודית הוא גם מתריין עם דעות קודמיות.
4. יש כמובן גם במדרשי חז"ל פירושים רבים שהם פשטניים במובן הצר של המלה, אך אלה אינם אופייניים לדרכי הפרשנות של חז"ל. השווה בענין, L. Frankel, Peshat in Talmudic and Midrashic Literature, Toronto 1956.